

La gramaticalització d'*idò* en els parlars baleàrics

Guillem Benejam Taltavull
Graduat en Filologia Catalana

L'article que presentem forma part d'un estudi més ampli sobre la gramaticalització de la paraula *idò* en els parlars baleàrics, que l'any 2012 va constituir, sota el mateix títol, el treball final del grau de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona. L'objectiu del treball era demostrar que *idò* es troba en un estadi avançat d'un procés de gramaticalització que s'inicia com a interjecció i que ha evolucionat en diferents funcions, encara que coexistent amb els seus valors originals. Per observar la gramaticalització, el treball s'endinsa a analitzar a partir de nombrosos exemples, des del segle XVIII fins a l'actualitat, quins han estat els canvis fonològics, ortogràfics, sintàctics, semàntics i pragmàtics que han determinat aquest procés.

El fet que la majoria de gent tingui la idea que l'*idò* serveix per a moltes coses i que és quelcom únic i intradueïble semblen símptomes clars de la seva gramaticalització. Avui dia pocs parlants, si no són en tot cas els nadius, coneixen els seus orígens, els quals resten confosos. Llofriu, en un article titulat «Idò», defineix la paraula com a jòquer, alhora que manifesta que pot ser considerada una “locució més ferma cada dia, tan incrustada dins la nostra idiosincràsia que n'és un tret definidor i forma part d'aquest tresor d'expressions endèmiques que no admeten traducció [...]” (Llofriu 1989: 54). L'*idò* és entès, doncs, com un endemisme lingüístic i per això trobem la seva presència arreu de les illes Balears: en el nom d'una revista, d'una botiga, d'una companyia de teatre i, fins i tot, en alguns casos amb un signe exclamatiu, la qual cosa indica la pèrdua del seu significat inicial.

Sovint s'ha optat pel nostre idò per donar nom a un establiment comercial, com és el cas d'aquestes botigues, una d'elles oberta a Ciutadella fa més de trenta anys i l'altra ubicada a Barcelona

Sembla que *idò* està històricament emparentat amb el *doncs* del català general (amb el *donc* francès, el *donc/doncs* de l'occità antic, i el *dunque* italià) (Mascaró 2009: 1). Alcover i Moll, en el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, expressen d'aquesta forma la seva etimologia:

Idò és la forma baleàrica que ha substituït a *i doncs*, i que tradueix exactament el *doncs* del català occidental. La forma *doncs* essent pronunciada generalment *dons*, ha estat interpretada com un plural, i damunt ella s'ha produït per regressió la forma singular analògica *dò*, que unida amb la conjunció *i*, ha resultat *idò*.

(Alcover-Moll 1962: 566)

Tradicionalment l'*idò* ha estat entès com una conjunció o un nexa conjuntiu que expressava els mateixos valors que el *doncs*. En el marc de la lingüística del text i de l'anàlisi del discurs, tant *idò* com *doncs* són considerats connectors parentètics amb una funció textual additiva de **continuitat** i una funció textual **consecutiva** o **conclusiva**. Observem en els exemples (1) i (2) que l'*idò* pot funcionar en el mateix sentit que un *doncs* (el segon exemple és una adaptació nostra del primer):

- (1) ¿Voleu que sia aixís? Vos repetesch, **idós**, lo del principi: respectem lo passat, estudiem y amemnos. L'amor'ns darà vida, l'estudi'ns darà llum y'l passat'ns darà força per alcançar lo que volem [...]

(Ramon Picó. *Discurs pronunciat en la sessió inaugural que celebrà La Jove Catalunya* (1873): *Corpus Textual*: 2308; 0; 22; 7; 7)

- (2) ¿Voleu que sia aixís? Vos repetesch, **doncs**, lo del principi: respectem lo passat, estudiem y amemnos. L'amor'ns darà vida, l'estudi'ns darà llum y'l passat'ns darà força per alcançar lo que volem [...]

Tanmateix, al llarg del temps s'ha vist que *idò* ha evolucionat cap a un valor interjectiu, en el sentit que ha adquirit una funció modalitzadora, ja que pot manifestar valors i actituds del parlant respecte al que diu i a l'intercanvi comunicatiu en general. En l'exemple (3) l'*idò* no estableix una relació textual entre dues oracions, sinó que més aviat indica una actitud d'assentiment per part del receptor del missatge respecte del que diu l'emissor, marcant el contacte entre els dos interlocutors:

- (3) Maria Antònia: ¿Ell gira tot sol?
Senyor: **Idò!**
Maria Antònia: Sí que hi està, perfeccionat.
Senyor: Hala puja.

(Villalonga, L. *Faust* (1956): *Corpus Textual*: 2843; 0; 75; 26; 2)

La proposta de Mascaró (2009) ja intueix que podem trobar dos valors d'*idò* que s'allunyen dels valors originals. En la seva classificació concreta precisament quatre valors d'*idò* que podem trobar en la conversa quotidiana, viva i dialectal, de l'illa de Menorca: un valor consecutiu/marcador discursiu, un valor interrogatiu, un valor interjectiu i un valor d'adverbi afirmatiu. Els dos darrers fan referència als dos usos que per Mascaró s'allunyen dels valors originals.

Determinar si *idò* és *doncs* és només un aspecte de la qüestió, i no la que ara més ens interessa aquí. Val a dir que si la proposta que segueix no va desencaminada, almenys un valor d'*idò* no seria cobert pels valors de *doncs*.

Mascaró (2009: 3)

Vist d'aquesta manera, *idò* pot ser entès com un constituent lèxic que deixa de funcionar com a component central de l'oració i que generalitza el seu significat general cap a un significat pragmàtic. Tot plegat, es tracta del resultat d'una reducció fonològica i ortogràfica que s'ha produït paral·lelament a altres canvis sintàctics i semanticopragsmàtics que tot seguit exposem breument.

Canvis fonològics i sintàctics

El canvi formal s'inicia, com en altres processos de gramaticalització, en una construcció sintàctica concreta. En el nostre cas el canvi formal comença en construccions formades per la conjunció *i* més la conjunció *doncs*. Mascaró (2009) parla d'un *idò* amb valor interrogatiu i remet a les paraules de Badia Margarit, el qual dóna, entre els valors de *doncs*, un *i doncs* amb una significació vaga, "sovint un pretext per a adreçar-se a algú (sense saber concretament que dir-li), per començar una interlocució (potser temible o no agradable). *I doncs?* Pot voler dir moltes coses: 'què farem, ara?', 'te'n sortiràs?', etc." (Badia Margarit 1994: 316).

La simplificació fonològica comporta la reducció de [dóns] (*doncs*) a [dós] (*dos*) i la unió de [dó] (*do*) amb la conjunció *i* [idós] (*idòs*). Posteriorment, s'observa l'eliminació de la sibilant [idó] (*idò*) i, fins i tot, l'eliminació de la conjunció copulativa *i*, afegida en un anterior moment [dó] (*do*). Coromines (1980: 183) assenyala que l'aglutinació de la copulativa deu haver fet que *idò* hagi esdevingut la pronúncia àmpliament predominant a les Illes.

Guillem Benejam ha elaborat aquest article a partir del treball final de grau de Filologia Catalana que presentà el 2012 a la Universitat de Barcelona amb el mateix títol

En els textos que hem consultat la forma tendeix a reduir-se i a simplificar-se fonèticament ben a l'inici del procés de gramaticalització. En el segle XVIII ja trobem la forma *idò* a l'*Entremès des pescador* i a l'*Entremès d'en Roagó Florit y na Faldó*. No és fins al final del segle XIX quan la forma, però, d'alguna manera, es consolida. Tot i així, notem que hi ha algunes variants de poca freqüència com *idoi*, *edò* i *do*. El primer cas (4), usat bàsicament a Mallorca, és curiós: l'origen de la forma prové del fet que originàriament la forma *idò* anava seguida d'una frase, la qual cosa explicava l'ús de la conjunció copulativa. En les ocurrències principalment del corpus oral on apareix la forma observem que el seu ús depèn del parlant, és a dir, que qui utilitza la forma *idoi* la fa servir combinant amb *idò*, encara que hi ha parlants que no la fan servir mai.

- (4) Follower: Vale. (Riuen). Follower: I ara... per mi ja tenc un poc de calor.
Giver: **Idoi!** (Riuen).
Follower: Què faig? Ja me'n vaig cap a es brollador?
(Prieto, P. i Pilar, M. *Atles interactiu de l'entonació del català*. Map Task Mallorca)

Per una altra banda, *edò* és una variant fonètica que ha sorgit els darrers anys, sobretot entre els joves. En canvi, segons Coromines (1980: 183), utilitzaven *do* els mallorquins més conservadors, com Bartomeu Ferrà, les obres del qual estan datades en el segle XIX. A part d'aquests casos, nosaltres només hem trobat un única ocurrència de *do*, a Eivissa:

(5) No sinó anam vius. I ara, **do**, me n'he d'anar. Estigueu bo.

(Vilangómez, M. *El gat amb botes* (1988): *Scripta Eivissenca*, Be-1988-3)

Tots aquests canvis ortogràfics i fonètics entronquen directament amb dos dels principis que Lehmann (1985) detecta en els processos de gramaticalització. Es tracta, en primer lloc, de la unió o fusió dels constituents, els quals en el seu origen formaven dues unitats independents (*i + doncs*) i que en fusionar-se crearen l'actual *idò*. En segon lloc, podem parlar d'una pèrdua de substància fonològica, ja que a mesura que ha anat avançant el procés de gramaticalització la forma s'ha anat erosionant (d'un *idoncs* a un *idò*, i fins i tot a un *do*).

Canvis sintàctics

Pel que fa als aspectes sintàctics, *idò* s'ha recategoritzat en alguns contextos com a interjecció, amb un sentit fàtic, expressiu i, fins i tot, metalingüístic. S'ha produït una reanàlisi sintàctica que ha comportat una fixació de l'estructura: ja no es tracta de connectors textuais sinó d'interjeccions que es comporten com a oracions. En els casos en què *idò* ha passat a ser una interjecció s'ha produït una descategorització, és a dir, la unitat ha deixat de funcionar en el seu valor original (descategorització) per passar a funcionar com a interjecció (reanàlisi). Tanmateix, ens adonem que si bé en un cas prototípic de descategorització la unitat reanàlitzada no permetria introduir-hi elements, del tipus *idò així!*, en el nostre cas a vegades sí que és possible, tant quan *idò* és un connector textual com quan és una interjecció. Pensem que això es dona d'aquesta manera perquè *idò* no ha perdut els trets originals, sinó que, com més endavant veurem, s'ha produït només un enriquiment pragmàtic¹.

És interessant veure que *idò* també s'ha gramaticalitzat en la seva posició. Notem que, en gramaticalitzar-se com a interjecció, *idò* sol ocupar la posició inicial pel fet de vehicular la informació més destacada de la seqüència des del punt de vista entonatiu i d'expressió de la subjectivitat; en canvi, quan equival al seu valor original, *idò* sol preferir la posició intermèdia i la posició inicial (no) absoluta. Aquests casos d'*idò* com a connector textual, ja sigui consecutiu o ja sigui additiu, corresponen a la posició del connector *doncs* en català escrit i oral que detalla Bladas (2008).

D'altra banda, com sol esdevenir-se en els processos de gramaticalització, *idò* s'eleva a posicions més altes de la jerarquia oracional, és a dir, la categoria gramaticalitzada esdevé més funcional en ser considerada una interjecció. Igualment, notem que ha passat per un procés de gramaticalització quan comprovem que es generalitza en contextos en què no era possible la construcció originària. En el cas (6), per exemple, *doncs* no és adequat per expressar una actitud de desacord, com fa el protagonista després que li diguin que fan pagar per veure la funció:

¹ En aquest sentit és interessant veure les formes que han pogut acompanyar *idò* al llarg de la seva gramaticalització: per exemple, trobem les construccions *au idò* (bàsicament a Mallorca i a les Pitiüses); *hale idò*, *hala idò* (bàsicament a Menorca); *així idò* o *idò així!*; *idò mira*; *bono idò*; *ai idò*; *idò sí*; *idò no*; etc.

- (6) —Això és lo que du es diari.
 —I fan pagar per veure-la.
 —**Idò!** [***Doncs!**]
 —Mirau... Tantes vegades com l’hem vista aquí de franc.

(Vidal, J. *Les quatre llunes* (1967): *Corpus Textual*: 1324; 0; 80; 12; 1)

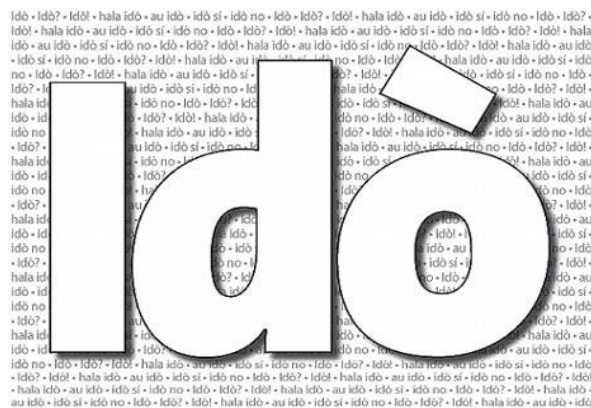
A més a més, el fet que la seqüència d’alguns casos concrets de les ocurrencies siguin ambigües i es puguin interpretar de maneres diferents, reforça la idea que s’ha produït un canvi sintàctic.

Finalment, pel que fa als aspectes relacionats amb la sintaxi, la simplificació formal es manifesta també en el fet que la forma admet la nominalització, com ens demostra la circumstància que haguem trobat la forma *idò* com a substantiu en el nostre corpus (7). A més a més, per una altra banda, descobrim que la forma permet aplicar-hi innovacions, com observem en els darrers anys a partir de la variant *edò* entre els joves, sobretot, a les xarxes socials² (8).

- (7) [...] va haver-hi un entendriment de crits, de **idò** i de carretades, i l’emoció va esser tan fonda, que va haver-hi més d’un solleric que es va menjar la taronja ensucrada am les seves llàgrimes.
 (Rusiñol, S. (Jordi de Perecamps). *L’illa de la calma* (1922): *Corpus Textual*: 98; 0; 133; 16; 1)

- (8) [...] **Edò** demà capvespre en arribar a ca teva me fas un toque i vendré a cercar-lu, si no tens plans.

(Twitter SOSPerrera Son Reus, 16 de setembre de 2010)

L’ús del terme idò es troba molt estès en les xarxes socials, tant en el nom de les pàgines que es creen com en els comentaris dels usuaris

Canvis semanticopragmàtics

Els canvis fonològics, ortogràfics i sintàctics anteriors es complementen amb altres canvis semàntics i pragmàtics que es produeixen paral·lelament en el procés de gramaticalització. Principalment, el que es manifesta és un increment dels valors pragmàtics: *idò* esdevé possible amb altres significats més enllà dels seus valors originals. Podem explicar aquest canvi a partir d’un enriquiment pragmàtic basat en un procés de subjectivització del sentit d’*idò*.

² Fins i tot, encara que no l’hem trobada en el nostre corpus, hem sentit la forma *edò* sense la dental, creant una gramaticalització extrema a partir de la paraula *eò*.

El procés de gramaticalització comença en construccions molt concretes: construccions que expressen el sentiment i l'estat d'ànim d'**incredulitat** de l'emissor. Vegem-ho en les ocurrences següents, la primera (9) de les quals és del segle XV i, la segona (10), del segle XVIII:

- (9) I aquest testimoni dix al dit Andreu. —**I donchs** jugarem? I lo dit Andreu respòs: † Tercer hauriem master.

(*No serets tots temps batle* (s. XV): 51: *Corpus Informatitzat del Català Antic*)

- (10) Llorenç: Jo sen tan bisarra olor... **Idò**, què feim?

(*Entremès de dos golosos* (s. XVIII). Barcelona: Ed. Barcino)

En la darrera construcció podem parlar del mateix ús que pot tenir el *doncs* del català general al considerar que pot ser utilitzat com a interjecció expressiva quan al seu davant s'hi col·loca la conjunció *i* (com en el primer exemple). En aquests casos, tant l'*idò* com la construcció *i + doncs* poden ser equivalents a un “alça”, “no fotis”, “què dius (ara)”, “i ara”, “què farem, ara?”, etc. Mascaró (2009), en la classificació dels diferents tipus de valors d'*idò*, parla d'un valor interrogatiu, el qual l'equipara amb els usos d'*i doncs* del català central i, a més a més, especifica el fet que un *idò* d'aquest estil “transmet un matís de sorpresa” i, per aquest fet, “difícilment pot encapçalar una interrogativa neutra: *idò, que vindràs? ?!” (Mascaró 2009: 13).

En aquests casos sembla que podem parlar d'una primera gramaticalització que s'efectua també en la forma *doncs* del català general. Ambdues formes sembla que representen un valor pragmàtic, mostrant l'actitud i el sentiment del parlant. Tanmateix, no podem oblidar que tant el *doncs* com l'*idò* també s'expliquen a partir del concepte de connector textual, pel fet que ambdós poden explicitar quina és la relació semàntica que s'estableix entre el contingut global de dues oracions. No obstant això, hem de tenir en compte que les fronteres entre un *idò* connectiu i un *idò* interjectiu poden ser confuses.

L'increment dels valors pragmàtics i la modificació del significat gramatical que hem observat en un dels primers estadis del procés de la gramaticalització, continua creant nous significats. Des del punt de vista dels principis que, segons Hopper (1991: 22), regeixen la gramaticalització podem parlar, en el nostre cas, de les nocions d'estratificació i divergència, ja que els nous estrats que apareixen no impliquen la desaparició d'alguns, sinó que coexisteixen i interactuen.

L'enriquiment pragmàtic es produeix en nous valors interjectius, els quals són equiparables amb algunes funcions diferenciades per Jakobson (1960). En la taula següent indiquem tots els usos d'*idò* en una classificació basada en connectors textuais i interjeccions amb els seus hipotètics equivalents³:

Connector	Significat	Significat procedimental	Equivalent
	Addició	Continuïtat	<i>Doncs; doncs bé; així</i>
	Conseqüència	Conclusió	<i>Doncs; per tant; llavors; en conclusió; en definitiva</i>

3 Partim de la proposta de Cuenca (2002), en la qual es fa una classificació dels connectors i les interjeccions catalanes més destacades.

Interjecció	Funció	Tipus	Equivalent
Interjecció	Expressiva	Incredulitat	<i>Alça; què dius (ara); i ara; què farem, ara?</i>
	Fàtica	Desacord	<i>Calla; sí home; què dius (ara) (amb allargament vocàlic descendent)</i>
		Assentiment	<i>(És) clar (que sí); i tant; oh i tant; tu diràs</i>
		Acord	<i>D'acord; entesos; (molt) bé</i>
	Metalingüística	Inici	<i>A veure; mira; doncs</i>
		Comprensió	<i>Sí; ja</i>

FIGURA 1. *Classificació dels valors semanticopragnmàtics d'idò*

En els nostres textos notem que la interjecció s'utilitza, cap a mitjans del segle XIX, per reforçar el contacte entre els interlocutors a través de l'actitud i el sentiment del receptor. Es tracta aleshores d'una interjecció fàtica. Ho observem en l'exemple (11), on la resposta de **desacord** del petit a la mare (amb allargament vocàlic i descendent) no serveix com a mecanisme de cohesió entre les unitats textuales, sinó per a marcar el contacte entre els dos interlocutors:

(11) Mira, que ho aniré a dir a l'amo! —va respondre sa mare—.

Idoi! —contestà es petit—.

(Andreu Ferrer (1914). *Rondaies de Menorca*. Menorca: Ed. Nura)

Així mateix, en el procés de gramaticalització d'*idò*, algunes interjeccions fàtiques també poden manifestar **assentiment** i acord. És el cas del context (12), en el qual l'*idò* es pot comparar amb un “esclar que sí” o un “i tant”.

(12) —Defora... sa plassetta estava mitja plena. † Que oien missa?

—**Idò!** Però no los deu valer sa missa: amb so truy que feyen!

(“Es ca d’Inca” (1904): *Corpus Textual*: 2529; 1; 7; 1; 1)

En l'exemple de continuació (13), d'una forma semblant, encara que diferent de l'anterior, podem veure que el receptor del missatge expressa ja no un assentiment, sinó un **acord**, un “entesos”, “sí”, “molt bé”. Trobem aquest nou valor ja en el segle XX.

(13) Al mercat una senyora demana patató, el botiguer n'hi va omplint una bossa, i a un cert moment diu:

—**Idò**, així estarà bé.

(Mascaró 2009: 16)

La interjecció *idò* pot ser considerada també metalingüística. En aquests casos la interjecció s'orienta a organitzar el discurs, encara que se situa molt a prop de les interjeccions fàtiques perquè s'orienta a mantenir el contacte entre els interlocutors⁴. De vegades, en aquestes

4 El pas d'una interjecció fàtica a una interjecció metalingüística és un moviment destacable en les interjeccions (Matamala 2008: 259). Els valors fàtics poden arribar a marcar la conversa i a mantenir l'atenció de l'interlocutor.

ocurrències, costen de destriar els valors modals i interjectius que marquen un inici de torn de parla dels valors connectius que marquen una relació de continuïtat.

En els exemples que hem trobat observem que les interjeccions metalingüístiques s'utilitzen o bé com a **inici** de torn de parla o d'explicació, o bé com a expressió de **comprensió** i acord respecte a la possessió de torn de parla (*backchanneling*). D'aquest darrer cas no hem trobat exemples en el nostre corpus, però és fàcil imaginar un *idò* semblant a un "sí" o un "ja", que assenyalen a l'emissor que el receptor l'entén i permeten que la conversa avanci. Del primer cas, en transcrivim l'exemple (14) en què dues persones parlen sobre la línia d'un carrer:

- (14) Follower: Sí, ho entenc.
Giver: I clar sa línia no pot ser recta.
Follower: Ho entenc. **Idò...** clar, però pot ser diagonal cap a la dreta o diagonal cap a l'esquerra.
Giver: Clar.

(Prieto, P. i Pilar, M. *Atles interactiu de l'entonació del català*. Map Task Mallorca)

Cal tenir en compte que les interjeccions estan condicionades al context i a l'entonació. De fet, majoritàriament les interjeccions poden adquirir segons l'entonació un valor addicional expressiu. D'altra banda, cal tenir present que la ironia també pot ser present en alguns exemples i és fàcil que pugui, fins i tot, capgirar el significat de la unitat d'algunes interjeccions.

Finalment, en les dades de textos orals i escrits que hem recollit observem que la forma *idò* és seleccionada entre els anys 1980-2012 en un nombre més gran de gèneres de discurs en comparació amb les altres variants, la qual cosa significa que l'enriquiment pragmàtic gradual es manifesta també en la diversificació dels gèneres del discurs.

Referències bibliogràfiques

- ALCOVER, A.M.; MOLL, F. DE B. (1962): *Diccionari català-valencià-balear*. Mallorca: Moll. Darrera actualització: 2002. Disponible en línia a: <<http://dcvb.iecat.net/>> [Consulta: 27 d'abril de 2012]
- BADIA MARGARIT, A.M. (1994): *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- BLADAS, O. (2008): "Posició i funció dels connectors *a més (a més)*, *però* i *doncs* en català escrit i oral. Dins: *Caplletra* 44, p. 219-248.
- COROMINES, J. (1980): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial.
- CUENCA, M.J. (2002): "Els connectors textuais i les interjeccions". Dins: SOLÀ, LLORET, MASCARÓ i PÉREZ SALDANYA [dir.], vol. 3, *Sintaxi*, cap. 31.
- HOPPER, P.J. (1991): "On some principles of grammaticization". Dins: TRAUGOTT, E.C.; HEINE B. [ed.], p. 17-37.
- JAKOBSON, R. (1960): "Linguistics and poetics". Dins: SEBEOK, T.A. (ed.), p. 340-377. [Traducció catalana: *Lingüística i poesia i altres assaigs*. Barcelona: Empúries: Edicions 62]
- LEHMANN, CH. (1985): "Grammaticalization: synchronic variation and diachronic change". *Lingua e Stile*, p. 303-318.
- LLOFRIU, P. (1989): "*Idò*". *El Mirall* 24, p. 53-54.
- MASCARÓ, I. (2009): "Aproximació als valors d'*idò*, funcions i melodies". *Caplletra* 41, p. 43-69.
- MATAMALA, A. (2008): *Interjeccions i lexicografia. Anàlisi de les interjeccions d'un corpus audiovisual i proposta de representació lexicogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.